

POPÜLER TÜRBELER ÜZERİNE DİNDARLIK

PSİKO-SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

Prof. Dr. ALİ KÖSE

Prof. Dr. ALİ AYTEN

POPÜLER DİNDARLIK
Türbeler Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma

Prof. Dr. Ali Köse

Prof. Dr. Ali Ayten

TÜRBE ZİYARETLERİ: TARİHSEL VE KÜLTÜREL ARKAPLAN

Veli, Keramet, Menkıbe, Türbe

Veli Arapça “dost” demektir. Çoğulu “evliya”dır. Kur’an-ı Kerim’de “Allah inananların dostudur”, “Allah dostlarına korku yoktur” şeklinde geçer (2: 257, 10: 62). Kelime, İslam kültüründe tasavvuf ile özdeşleşmiştir. Tasavvufi öğretiye göre, Allah dostları olan veliler ilahi aşkı çok yoğun yaşarlar ve bu aşka karşılık, Allah onlara çeşitli sırlar ve kerametler ihsan eder. Velilerin gerek hayattayken gerekse öldükten sonra keramet gösterdiğine inanılır. Haklarında menkıbeler üretilir. Onlara atfedilen olağanüstü hallere *keramet*, bu kerametleri anlatan efsanevi hikâyelere de *menkıbe* denir. Veli kavramı yerine “ermiş, eren, abdal, pîr, dede, baba, ana, ebe” gibi isimler de kullanılır.

Velilerin yattığı kutlu mezarlara “türbe” denir. Türbe, Arapça toprak anlamına gelen *türab* kelimesinden gelir. Türbe kelimesi, halk dilinde sadece veli zatların mezarı için değil, aynı zamanda abidevi kişilerin (mesela padişahların) mezarları için de kullanılır. Ama kelime veli zatların mezarları ile özdeşleşmiştir. “Yatır” kelimesi de veli zatların mezarlarına atfen, türbe kelimesi yerine kullanılır.

Türbelerin en temel özelliği, insanları kutsalla ilişkilendiren, onlara manevi duygular yaşatan, çeşitli problemlere çare bulan, şifa veren yerler olduğuna inanılmasıdır. Popüler dini anlayışlara göre, türbelerde yatan velilerin yardımlarına mahzar olmak için çeşitli ritüeller yapmak gerekir.

Roma mı Hıristiyanlaştı, Hıristiyanlık mı Romalılaştı

Türbe ziyaretiyle ilgili inanç ve ritüeller kitabi dinlerden, eski kültürlerden, çoktanrılı inançlardan ve insanların hayal gücünden unsurlar taşır. Çünkü insanoglu inandığı dini yaşarken daha önce var olan kültürel unsurlardan etkilenir ve inançlarını davranış haline getirirken kendi hayal dünyasından da eklemelerde bulunur. Yeni bir dine, yeni bir kültüre adapte olan toplumlar eski alışkanlıklarını, dini ve kültürel değerlerini bütünüyle değiştiremezler. Bu durum, tüm toplumlar için geçerlidir. Roma İmparatorluğu, dördüncü yüzyılda Hıristiyanlığı kabul ederken ortada önemli bir soru vardı: Acaba putperest Roma mı Hıristiyanlaşacaktı yoksa Hıristiyanlık mı Romalılaşacaktı? Sonuçta ikisi de oldu: Romalılar Hıristiyanlaştı, ama eski döneme ait birçok kültürel unsur da Hıristiyanlık şemsiyesi altına taşındı. Pek çok putperest kült, Hıristiyan aziz kültüne dönüştü. Bu sayede Hıristiyanlığın yayılması da kolay oldu. Noel kutlaması, bu durumu anlatan en bilindik örneklerdendir. Aslında Noel kutlaması Roma dönemine ait bir inanın Hıristiyanlaştırılmış şeklidir.

Orta Asya'dan Anadolu'ya: Şaman, Helen, İslam

Türkler Müslüman olduktan sonra hayatlarını İslam'a göre şekillendirdiler. Bununla birlikte, Orta Asya'ya ait bazı inanışları İslam şemsiyesi altına aktardılar. Dahası, Anadolu'ya geldiklerinde mevcut Helen kültürü kalıntılarını da kısmen İslam

dairesine dahil ettiler. Bunun en önemli göstergesi Türkiye’de, özellikle İstanbul’da bulunan Hıristiyan azizlerin mezarlarında gerçekleştirilen ritüellerle Müslümanlara ait türbelerdekilerin birbirleriyle benzeşmesidir. Türkiye’de yaşayan Ortodoks Hıristiyanların “ayazma” ismini verdikleri, kutsal sayılan pınarlar bu konudaki önemli örneklerden biridir. Ayazma kelimesi “kutsal su” anlamına gelmektedir. Yunanca kutsal anlamına gelen *hagia* kelimesi Türkçe’ye “Aya” şeklinde geçmiştir. Bu kelime ile Arapça su anlamına gelen *ma* kelimesi birleştirilerek “Ayazma” kelimesi türetilmiştir. Sadece İstanbul’da Bizans döneminden kalma 126 tane ayazma bulunmaktadır. Ancak, “kutsal su” inancının kökleri Hıristiyanlık öncesi döneme kadar uzanmaktadır. Ayazmaların çoğu bir kilisenin yanında veya içindedir. İstanbul Ayvansaray’daki Balıklı Ayazma ile Sarayburnu’ndaki Kumluca Ayazması meşhur ayazmalardandır. Buralara Müslümanlar da gitmektedir. Ayazma suyu içilir veya oradan alınan suyla yıkanılır (Tanyu, 2007: 265; Bayrı, 1972: 161). Görüldüğü üzere ayazmalardaki su ritüelleri türbelerdekilerle benzeşmektedir. Hemen her türbede bir çeşme bulunmakta, ziyaretçiler bu suyu aynen ayazmalarda olduğu gibi kutsal saymaktadırlar.¹

İslamiyet, on birinci yüzyıldan itibaren Anadolu’da alperenler ve ahiler eliyle kolay bir şekilde yayıldı ve karşılaştığı kültürleri kolayca dönüştürdü (Barkan, 1942: 282). Anadolu’ya teşkilatlı bir din olarak geldi. Kendine güveni tamdı. Bu nedenle mevcut kültürlerle ait çeşitli unsurların kendi şemsiyesi altına girmesine müsaade etti. Böylece, yeni coğrafyada karşılaşmış olduğu halk

1 Örnek vermek gerekirse, araştırmamızda yer alan Adana Çoban Dede Türbesi’nde ziyaretçilerden bazıları türbedeki yapay şelaleden su alıyor. Bunun şebeke suyu olduğunu bilseler de, şifalı olduğunu düşünüyorlar. Sohbet ettiğimiz bir kadın, insanların bu sudan medet umduğunu, halbuki bunun baraj suyu olduğunu, kendisinin böyle bir şeyi kesinlikle yapmayacağını söylüyor. Ama buradan su götüren insanların bazılarının şifa bulduğunu eklemeyi de ihmal etmiyor.

kitlelerini başarılı bir şekilde kendi safına çekti. Bu başarıda alperen dervişlerin rolü büyüktü. Manevi güçleri olduğuna inanılan alperenler yerli halkın sevgisini kazandı. Bu sevgi, alperen kabirlerinin türbeleştirilmesine yol açtı.

Türkler İslamiyet'i Anadolu'dan önce Orta Asya'da yaydılar. Tekke gibi dini kurumları genelde daha önceki dini mabetlerin yanına yaptılar ve eski dini kültüre ait anlayışları, azizlere ait anlatıları İslami formlara dönüştürdüler. Eskinin tamamen reddedilmemesi, yerli halkın İslam'ı benimsemesini kolaylaştırdı. Tekkeleri eski mabetlerin olduğu yerlere kurma politikası Anadolu'da da uygulandı. Tekkeler eski kilise, manastır veya aziz türbelerinin yanına kuruldu. Bu uygulama bir taraftan yerli halkın İslam'ı kabullenmesini kolaylaştırırken, diğer taraftan eski söylem ve ritüellerin tekkelere ve onun etrafında oluşmaya başlayan türbelere mâl edilmesine neden oldu. *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkâbeleri* isimli eserinde Ahmet Yaşar Ocak bu durumu örneklendirir:

Hacı Bektaş'ın 13. yüzyılda Sulucakarahöyük'te kurduğu tekke, bu havalı Hıristiyanlarının takdis ettiği Saint Charalambus kültürünü İslamileştirerek kendine mâletmiş, böylece Hacı Bektaş Hıristiyanlarca da benimsenmiştir. Yine aynı yüzyılın ikinci yarısında Balkanlardaki Dobruca bölgesinde bir Türkmen kolonisinin iskanını sağlayan Türkmen babası Sarı Saltık da aynı şekilde, orada eskiden mevcut Saint Nicolas kültürüyle özdeşleştirilmişti. Son olarak Mecidözü yakınındaki Elvan Çelebi Tekkesi'nde Baba İlyas kültürünü örnek verebiliriz. 14. yüzyılda Elvan Çelebi tarafından Saint Theodere ve Saint Georges kültürünün yaygın bulunduğu eski Eukhaita köyü civarında kurulan tekke bu kültürlerin Baba İlyas'a mâledilmesine yardımcı oldu. Öyle ki, 16. yüzyılda tekkede misafir kalan Avrupalı seyyahlar Baba İlyas'ın kim olduğunu öğrendikleri zaman şaşırıp kalmışlardı. Zira anlatılanların, yukarıda zikredilen azizlerinkinden

farkı yoktu. Bu sebeple, Baba İlyas ile bu azizlerin arkadaş olduğunu söylemek zorunda kalmışlardı (Ocak, 1984: 12).

Beykoz Yûşâ Türbesi'nin bu örnekleri onaylayan benzer bir hikâyesi vardır. Tıpkı Eyüp Sultan Türbesi'ni İstanbul'un fethinden sonra Akşemseddin'in manevi keşifle bulması gibi, Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi de (ö. 1571) Yûşâ Türbesi'ni bulmuştur (Hilmi, 2002: 86). Yahya Efendi'nin manevi keşifle neden başka bir noktaya değil de, bu noktaya işaret ettiği, Türklerin Orta Asya'dan itibaren uyguladığı İslamlaştırma politikasıyla açıklanabilir. Çünkü Yahya Efendi'nin "Yûşâ Hazretlerinin kabri buradadır," dediği yerde Hapios Michael Kilisesi bulunmaktaydı. Hıristiyanlar bu kiliseye ve çevresindeki aziz mezarlarına hâlâ rağbet etmekteydi. Tabii ki bu durum Anadolu'nun bir Türk, bir İslam beldesi olduğu fikrine zarar vermekteydi. Yahya Efendi'nin Kur'an'da zikredilen ve bazı müfessirler tarafından Yûşâ'ya atfedilen "iki denizin birleştiği yere kadar varacağım" (Kehf 18: 60) ifadesine de uygun olarak bu tepede Yûşâ'nın yattığını manevi keşifle belirlemesiyle birlikte, kilisenin ve Hıristiyanların bölgedeki sosyal etkisi sona erdi ve böylece bölge, deyim yerindeyse millileştirildi.

Atalar İnancından Veli İnancına

Velilerin olağanüstü güçlere sahip oldukları, onların tabiri caizse "ölmeyen ölü" oldukları inancı, İslam öncesi eski Türk inançlarına, Şamanist döneme kadar gitmektedir. Velilere atfedilen ateşe hükmetme, gelecekte haber verme, hastaları iyileştirme ve felaketleri önleme gibi kerametler Şamanlara da atfedilen özelliklerdi. Türkler olağanüstü güçleri olan Şaman olgusunu Müslüman veli tipine dönüştürmekte zorlanmadılar. Çünkü yeni kutsal kitapları olan Kur'an-ı Kerim peygamberlerin mucizelerine yer vermekteydi. Aslında, Türklerin Müslüman olduktan sonra kolaylıkla benimsedikleri veli anlayışının köklerini Türk

tarihinin en temel figürü olan Korkut Ata algısıyla ilişkilendirmek mümkündür.² Dede Korkut kitabında yer alan Korkut Ata'yı anlatan şu ifadeler bu kökleri ifade eder: “Resul Aleyhis-salam zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata derler bir er ortaya çıktı. Oğuz’un o kişi tam bilicisiydi. Ne derse olurdu. Gaipten türlü haber söylerdi. Hak Teala onun gönlüne ilham ederdi... Korkut Ata, Oğuz kavminin müşkilini hallederdi...”³ (Ocak, 1984: 7-10).

Ölen atalara minnet duyma, onlara kurban sunma, onların mezarlarını kutsallaştırma eski bir Türk inancıdır. Bu inanç, ruhların geride kalanlarla temasa geçip iyilikte bulunacağını da kapsıyordu (Günay ve Güngör, 2003: 80). Bu inançlar bir taraftan Türklerin “ölümden sonra hayat olduğu” inancını getiren İslamiyet’i benimsemesini kolaylaştırdı, diğer taraftan velilerin, savaş kahramanlarının mezarlarının türbeleştirilmesine katkıda bulundu.

Orta Asya’dan Miras Ritüeller

Türbe ziyaretleri çerçevesinde ortaya çıkan inanç ve ritüellerin tarihsel ve kültürel kalıntıları geriye doğru incelendiğinde, bu olguda Orta Asya’dan getirilen animizm, atalara tapınma, ölümler kültü, tabiat kültürleri (dağ, ağaç, su), ateş kültü, kurban kültü, bereket ve yeniden doğuş kültürüne ait unsurları, mistik ve büyüsel kalıntıları görmek mümkündür (Tanyu, 2007: 325).

Şamanizm, tarihe ait farklı din ve kültürden unsurlar barındırılmış ve bunlara büyüsel içerikler kazandırmıştır (Günay, 2003: 31). Bugün ziyaret ritüellerinde birbirinden çok farklı unsurların yer almasını ve bunların İslam’la bağdaştırılamamasını, Şamaniz-

2 Türbeleri atalar kültürüyle ilişkilendirmemizi sağlayan önemli bir veri de türbelerin birçoğunun “Baba” ya da “Dede” sıfatıyla anılmasıdır.

3 *Dede Korkut Kitabı*, haz. Muharrem Ergin, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969. s. 1.

min bu karma yapısında ve büyüsel içeriğinde aramak gerekir. Mezarlara bırakılan bağlanmış düğümler ve birbirine geçirilmiş veya bağlanmış ağaç parçaları gibi büyüsel nitelik taşıyan ritüeller bunlara örnek verilebilir. Türbelere yönelik inanç ve ritüellerin “Şamanist” kültürlerden özellikler taşıdığını gösteren birçok benzerlik vardır. En önemli benzerlik de Şaman inancı ile veli inancının neredeyse aynı mahiyette olmasıdır. Musibetleri önleme, şifa verme, düşmanları yenilgiye uğratma, gelecekte haber verme gibi velilere atfedilen mucizevi kabiliyetler Şamanlara da atfedilen özelliklerdir (Ocak, 1984: 8).

Eski Türk inançlarına göre tabiat kültleri, yer ve gök kültleri olmak üzere ikiye ayrılır. Yer kültlerinde dağ, tepe, taş, kaya, ağaç ve su gibi nesnelere canlı kabul edilir ve bunlara kutsallık atfedilir. Türbe ziyaretlerinde görülen bazı inanç ve ritüeller de bu anlayıştan izler taşımaktadır. Örneğin, ağaçlara ve taşlara yazılar yazılması, dileği tutulan eşyayı sembolize eden bir şeyin konulması, ağaca çaput bağlanması gibi. Dağ ve tepelerde var olduğu düşünülen üstün güç veya ruh inancı, İslamiyet’le birlikte kimliği meçhul “hayali veli” inancına dönüşmüştür (Ocak, 2000: 47, 100). Velilerin halktan uzaklaşıp inzivaya çekilmek için şehri çevreleyen tepelerde yaşamayı tercih etmeleri bu inancın devamını sağlamıştır. Anadolu’nun hemen hemen her yerleşim bölgesinde bir tepede türbe bulmak mümkündür.⁴ Hayali veli olma ihtimali bulunan bu türbelerin sembolik bir anlamı vardır. Çünkü genelde yerleşim yerlerinin en hâkim tepesinde yer alan bu türbeler, insanlara kendi köylerinin, kasabalarının kutsal bir koruyucusu olduğu duygusunu yaşatmakta ve bu mekânın kendilerine ait olduğu hissini vermektedir.

4 Araştırmamızda yer alan bu kategoriden bazı türbeler şunlardır: Çoban Dede (Adana), Susuz Dede (İzmir), Hz. Yûşâ (İstanbul), Abdurrahman Gazi (Erzurum).

Türbelerde görülen en belirgin olgulardan biri, “evliya-ağaç” münasebetinin kurulmasıdır. Orta Asya’dan Anadolu’ya kadar pek çok bölgede bu ilişkinin izlerini görmek mümkündür (Ocak, 2000: 117). Ya kutsal kabul edilen bir ağacın yanına mezar yapılmış ya da kutsal kabul edilen bir mezarın yanındaki ağaç kutsanmıştır. Böylece “ağaç-evliya” ilişkisinin ziyaretçilerin inanç ve ritüellerine yansımalarının yolu açılmıştır. Ziyaretçiler, mezarı ziyaret edip dua ettikten sonra, mezara en yakın ağaca çaput bağlamak, elbise bırakmak, hasta çocukları bu ağacın altından geçirmek gibi ritüelleri yapmaya başlamışlardır.⁵

Eski Türklerde ateş kültünün de önemli bir yeri vardı. Kötü ruhların ve uğursuzlukların ateşle defedildiğine, ateşin iyileştirici gücüne inanılırdı. Ateşin yandığı yer olan “ocak” kutsal sayılırdı. Tütsü ritüeli ateşe atfedilen bu kutsallığa dayanır. Günümüzde de Orta Asya’da bu inancın sürdürüldüğü yerler bulunmaktadır (Ocak, 2000: 219-229). Türbelerde de ateş kültünü hatırlatan uygulamalar görmek mümkündür. Mum yakma ritüeli bunun en önemli göstergesidir.

Doğum, sünnet, evlenme ve ölüm gibi “geçiş ritüelleri” çerçevesinde kutsal mekânların ziyaret edilmesine dair izleri de eski Türk inanç ve âdetlerinde bulmak mümkündür. Örneğin Manas Destanı’nda Cakıp (Yakub) Han, çocuğu olmayan eşinden şöyle şikâyet etmektedir: “Seninle evleneli tam 14 yıl oldu... bir çocuk doğurmadın. Mezarlı yerleri, yatırları ziyaret edip, kutlu yerlerde yuvarlanmadın, kutlu pınarlarda kalıp çocuk istemedin...”⁶ Bu ifadeler, çocuk sahibi olmak için türbeleri ziyaret etme âdetinin eski Türkler dönemindeki izlerine işaret etmektedir.

5 Gözlemler sırasında “evliya-ağaç” münasebetine bağlamında yapılan ritüellerin Akbaba (İstanbul), Zuhurat Baba (İstanbul), Cüneyd-i Bağdâdi (Samsun), Çoban Dede (Adana), Elif Ana (Maraş) gibi türbelerde olduğu görülmüştür.

6 *Manas Destanı*, çev. Abdülkadir İnan, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1992, s. 6; ayrıca bkz. Günay-Güngör, 2003: 102.

TÜRBE OLGUSU: TEORİK YAKLAŞIMLAR

Gerek hayattayken gerekse öldükten sonra kerametler gösterdiğine inanılan, hakkında menkıbeler üretilen insanların yattıkları, kutsallık atfedilen mezarlara *türbe* diyoruz. Bu tanım aslında psiko-sosyolojik bir bakış açısı arz ediyor. Bu tanıma psiko-sosyolojik anlam kazandıran kavram ise “kutsallık”. Önemli olan, insanların bir mekâna kutsallık atfetmesi ve bunun gereği olan inanç ve ritüelleri üretmesidir. İşte hem kutsalı hem de psiko-sosyal olanı üreten bu olguya “Türbe Fenomeni” diyoruz. Peki bir mekâna türbe statüsü kazandıran kriterler nelerdir?

Araştırmamıza konu edindiğimiz türbeleri belirlerken benzer bir araştırmayı Hollanda’da gerçekleştiren Margry ve Caspers’ın geliştirdiği kriterleri kullandık. 1997-2004 yılları arasında Hollanda’daki ziyaretgâhlar üzerine araştırma yapan Margry ve Caspers, ülkede 660 ziyaretgâh bulunduğunu ve 250 kadarının bugün aktif olduğunu belirlediler. Aslında Hollanda’da ziyaretgâh olarak bilinen mekân sayısı 1.400 dolayındaydı. Margry ve Caspers bir yerin ziyaretgâh kategorisinde değerlendirilebilmesi için bazı kriterler belirlediler. Bu kriterler uygulandığı zaman ziyaretgâh denilebilecek mekân sayısı 660 civarındaydı. Belirlenen kriterlere göre, bir mekânın ziyaretgâh sayılabilmesi için şu altı özelliği taşıması gerekir: (1) Bir kült nesnesi olması gerekir. (2) Bu nesnenin kutsal sayılması gerekir. (3) Bu mekânın sürekli

ziyaret edilen bir yer olması gerekir. (4) Farklı beldelerden ziyaretçilerinin olması gerekir. (5) Ziyaretgâhın ya da orada bulunan nesnenin şifa, rahmet, bereket getireceğine inanılması gerekir. (6) Dinden mülhem olan ritüellerin yapılması gerekir.⁷

Bu kriterler eşliğinde türbelerde yürüttüğümüz araştırmadan elde ettiğimiz bulguların aşağıda sunduğumuz arkaplanla anlam kazanacağını düşündük ve bu teorik bakışı bulgularımızı yorumlamada kullandık. Şimdi bu arkaplanı inceleyebiliriz.

Kutsallaştırma İhtiyacı

Eşyaya, mekâna kutsallık atfetme sadece dini alana ait bir olgu değildir. Ali Sami Yen Stadyumu'nun eski açık tribünü, depreme dayanıklı olmadığı için bir ara yıkılıp yeniden yapılmıştı. Bu tribünün tuğlaları Galatasaray Store'da ambalajlanarak satılmıştı. Galatasaraylılar için bu tuğla sıradan bir taş değildi. Futbol kendi kutsalını yaratmıştı. Tıpkı on dört asır önce yaratılan Kerbela Taşı gibi. Futbolun “Kerbela Taşı”ydı bu Ali Sami Yen tuğlası.

İnsan ve mekân ilişkisinde mekânın nasıl kutsallaştırıldığını gösteren önemli örneklerden biri de İstanbul Boğazı'nın manevi bekçileri olduğu inancıdır. Bu manevi bekçiler, Boğaz'ın iki yakasına sıralanmış türbelerdir. İnsanoğlu, çevresinde ilişkide bulunduğu gerek canlı gerek cansız objelerle psikolojik bir bağ kurmaya ve bunları birer psikolojik objeye dönüştürmeye meyilidir. Babaannemizden bize kalan ve belki de hiçbir maddi değeri olmayan bir küçük vazo, eşimizin veya arkadaşımızın hediye

7 Peter Jan Margry ve Charles Caspers (ed.), *Bedeavaartplaatsen in Dutch, Hilversum: Verloren, 1997-2004*. Bu çalışma <http://www.meertens.knaw.nl/bedevaart/> adresinden görülebilir. Ayrıca bk. Peter Jan Margry, “Secular Pilgrimage: A Contradiction in Terms”, *Shrines and the Pilgrimage in the Modern World*, (ed.) Peter Jan Margry, Amsterdam University Press, 2008, s. 45'te 29 numaralı dipnot.

ettiği sıradan bir kolye bizim için manevi değeri olan psikolojik objedir. Onların bizim için taşıdığı değer her ne kadar öznel olsa da bir gerçeklik taşır. Bireylerin kendi başlarına oluşturdukları bu nesnel gerçekliklerin, toplumsal kabullere doğru yönelmeleriyle birlikte yepyeni bir gerçeklik alanı oluşur. Bu yeni alanın adı artık “sosyal gerçeklik” dünyasıdır ve bu dünyanın nesnel gerçeklikle ilişkisi kesilmiştir. Orada akıl ve mantığın hükmü yoktur. Boğaz’ın manevi bekçileri olduğu inancından türbelere çaput bağlama ritüeline kadar uzanan bu inançlar serisi, toplum kendine özgü dinamiklerinin yarattığı kolektif bir manevi gerçekliğe dönüşür ve her ne kadar adına manevi gerçeklik dense de referanslarını her zaman dinden almak zorunda değildir.

Avrupalıların yüzde 52’si astrolojiyi bir bilim olarak kabul ediyor. 70 milyon Amerikalı güne yıldız fallarını okuyarak başlıyor. Bu konuda, 3 milyondan fazla internet sitesi var ve bunları yılda 120 milyon civarında insan ziyaret ediyor. Türkiye’de de astroloji giderek popülerleşiyor. Yıldız haritasına inananların sayısı artıyor. İlişki kuracakları insanlar için “Kişilik analizi çıkarmadan kimseyle kahve içmeye bile gitmem!” diyecek kadar astrolojiyi ciddiye alanlar var.⁸

Astroloji, insanların kişilik özellikleri ile doğdukları gün ve saat arasında bir bağlantı olduğunu; güneş, dünya ve gezegenlerin konumlarının burçları etkilediğini savunuyor. Peki bu savunu bir gerçeklik midir? Bilim bu savunuyu doğru bulmakta mıdır? Kanada’da bulunan Saskatchewan Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen kapsamlı bir araştırmaya göre, bu sorunun cevabı “Hayır!”dır (Dean ve Kelly, 2003: 188).⁹ Bu araştırma, 1958

8 “Kişilik analizi çıkarmadan kimseyle kahve içmeye bile gitmem!” sözü o tarihte 29 yaşında olan elektronik mühendisi Aslı Nasuhbeyoğlu’na ait. Nasuhbeyoğlu ile yapılan röportaj için bkz. *Hürriyet* gazetesi (*Hürriyet Pazar* eki) 14 Kasım 2004, s. 14-15.

9 Geoffrey Dean ve Ivan W. Kelly, “Is Astrology Relevant to Consciousness and Psi?”, *Journal of Consciousness Studies*, 2003, 10 (6/7), s. 188.

yılında aynı gün birkaç dakika ara ile doğan 2000 kişinin kayıtlarını elde etmiş. Bu kişileri yıllarca incelemeye almış, onların kişiliklerini ve karakterlerini gözlemlemiş. Bu arada 700 astrolog, bunların kişilik profillerine bakarak doğum haritalarını çıkarmış. Sonuçlar karşılaştırıldığında astrologların tahminlerinin başarısız olduğu görülmüş. Kısacası bu araştırmaya göre, kişilik özellikleri ile doğum gün ve saati arasında bir bağlantı olduğu; güneş, dünya ve gezegenlerin konumlarının burçları etkilediği inancı bir efsaneden ibaret.

Resmi din söylemleri insanları türbelerle ilişkileri konusunda uyarıyor. Bilim de astrolojinin bilimsel olmadığı tezini ileri sürüyor. Buna rağmen insanlar bilinmedik alanla alakalı bir şeyler türetiyorlar, kendilerince bir belirlemede bulunuyorlar. Çünkü insanoğlu gerçeğin belirsiz olduğu hallerde bir yere tutunmak ister. Bu amaçla da kendince bir gerçeklik yaratır. Belirsizlikten kurtulma ve kesin bir şeye inanma arzusu taşır. Metafizik alana ait manevi inançlar işte bu noktada devreye girer ve insana kesinlik duygusu veren anlam dünyaları sunar.

Le Nouvel Observateur dergisi Fransız felsefeci ve din sosyoloğu Frederic Lenoir'a modern toplumlarla "ezoterizmin" in nasıl bağdaşabildiğini sormuş. O da, Edgar Morin'in şu sözleriyle cevap vermiş: "İnsanoğlu hem bilgedir hem tuhaftır. İnsanca yaşaması için mantık kadar duyguya, bilim kadar efsaneye muhtaçtır."¹⁰ Edgar Morin'in işaret ettiği bu noktayı inançların fonksiyonları bağlamında değerlendirebiliriz. Din psikolojisinin kurucusu sayılan William James bu konuda, "İnançlar doğru oldukları için işe yaramazlar, işe yaradıkları için doğrudurlar," der. James'a göre, bizim için önemli olan inanç ve fikirlerimizin bizzat kendileri değil, etkileridir (James, 2000: 24). Bu, pragmatist bir yaklaşımdır ve tüm inançlar için geçerlidir. Çünkü

10 *Le Nouvel Observateur*, 9-16 Aralık 2004; *Hürriyet* gazetesi (*Hürriyet Pazar*), 12 Aralık 2004, s. 24.

inançlar psiko-sosyal ihtiyaçları tatmin eden bir görev üstlenirler. Bu nedendir ki, binlerce yıldır her kültürde kendilerine yer bulmuşlardır. Modern kültür bu konuda bir istisna değildir.

Modern dünya, dinin yoğurduğu kültürden metafizik inancını sökülüp atamadı. Tam tersine, belki yeni formlarla onun devamını sağladı. Yirminci yüzyıl gerçeklik yüzyılı olacaktı. Pozitivist düşünce, aydınlanmacı düşünce hep bunu savundu. İnsan gerçeklikle buluşacak, dinin tekelinde olan metafizik alan ölecekti. Ama öyle olmadı. Modern dünya metafizik alanı öldürmek yerine onu dinin elinden alıp yeni bir formatla insanların zihnine kazımaya başladı. Hollywood'un son yıllarda ürettiği metafizik unsurlar içeren filmler, bu durumun en çarpıcı örnekleri: *Harry Potter*, *Yüzüklerin Efendisi*, *Matrix* ve *Avatar* gibi popüler filmler bunlardan sadece birkaçı. Her birinde manevi güç atfedilen, sihirsiz kabiliyetlere sahip metafizik figürler var.

Türkiye'de veya İslam dünyasının farklı coğrafyalarında bir türbe kültürü var. Bu kültürün en önemli unsuru türbelerde yatan zatlara atfedilen manevi güç. İnsanlar çare aramak, şifa bulmak veya dilekte bulunmak için bu mekânlara müracaat ediyorlar. Hatta şikâyet etmek için bile gidenler var. Tıpkı Anıtkabir'e gidip birilerini şikâyet etmek gibi bir şey bu. Bu noktadan bakınca, Anıtkabir'e gitmekle türbe ziyareti arasında mahiyet açısından bir fark yok gibi. Her ikisinde de kutsallaştırılmış bir mekân ve muhatap aldığınız bir ruh, bir metafizik inancı var.

Popüler Dindarlık: Senkretik Din

Genelde insanlar türbe ziyaretini dinin bir gereği gibi algılıyorlar. Ziyaretçilerin yüzde 34'ü türbeye dini inançları gereği geldiğini belirtiyor. Resmi din söylemleri böyle bir gereklilik olmadığını, hatta bazı türbe ritüellerinin hurafe olduğunu savunuyor. Ancak, türbe ziyaretleri halk dindarlığının önemli

bir parçası. Ortada bir halk üretimi, bir popüler dindarlık söz konusu. Bu konuda ilahiyat fakültelerinin ya da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel söylemi ile halkın anlayışı pek uyumuyor. Bir ilahiyatçı, türbe ritüellerinin İslam'ın özüne aykırı olduğunu söylediği zaman halk kitlelerini karşısında buluyor. Diyanet İşleri Başkanlığı türbe ritüellerinin birçoğunu “hurafe” veya “batıl inanış” olarak değerlendiriyor. Örneğin, Diyanet İşleri Başkanlığı 2006 yılında il müftülükleri aracılığıyla gerçekleştirdiği bir araştırmada türbelerde 73 farklı “hurafe” olduğunu tespit etmiş (Koçoğlu, 2006: 8). Ancak halk kitleleri, bu konuda resmi din söylemini dinlemeye pek yanaşmıyor. Hatta Diyanet'i, dine aykırı hareket etmekle itham edenler bile oluyor.

İslam tarihi de benzer tecrübeler sahne olmuş. Bu durumu anlatan anonim hikâyeler bile var: Peygamberimizin hanımı Hz. Aşe, oturdukları evin ne kadar dar olduğunu anlatırken demiş ki: “Peygamber, gece ben uyurken namaz kılmaya kalkardı. Secde yaparken de elleri bana değdi.” Bir hoca bunu vaazında anlatmış. Cemaatten birisi kendi kendine homurdanmış, “Azıcık takva gerek,” diye. Yani peygamberin böyle namaz kılmamasını tasvip etmiyor, onu takvaya davet ediyor. Bir ilahiyatçının türbe olayını batıl olarak görmesi de halk kitlelerinden benzer tepki alıyor. Yani ortada popüler bir dindarlık var ve insanlar bu yaptıklarını dinin önemli bir unsuru, hatta olmazsa olmazı zannediyorlar.

Popüler dindarlıkta bir halk üretimi var. Resmi dini öğretinin dışında halkın kendi üretimi söz konusu. Hayatımızın diğer alanlarında nasıl popüler kültür dediğimiz şeyi üretiyorsak, din alanında da aynı tür üretim geçerli. Ortada kaçınılmaz bir sosyolojik durum var. Dindarlığın bu formunun içeriğini ve çerçevesini kitabi dinden ziyade kültürel şartlar ve yaşam biçimi belirliyor. Ekmeğe hürmet gösteren adamın soğanı yumruğuyla yarması gibi bir şey bu. Nevzat Atlığ'ın, Alaattin Yavaşca'nın

musikilerinin bugün pop-star yarışmalarına mağlup olması gibi bir şey. “Senkretik” dediğimiz bir üretim en önemli özelliği. Yani farklı kültürlere ait şeyler bir arada barındırılıyor, yeni bir form altında meşruiyet kazanıyor. Türbelerdeki ritüel örnekleri bu yapının en canlı göstergeleri. Orta Asya’dan, Şamanizm’den getirdiklerimizi, Anadolu’da bulduğumuz Helen kültürü kalıntılarıyla buluşturup İslam şemsiyesi altında türbelerde icra etmeye başlamışız. Bu neye benziyor? Türk sanat müziğinin orijinal sazlarına yeni enstrümanlar ekleyerek, onun yüzlerce yıllık gelenek içinde oluşturduğu formel usullere başka unsurlar katarak popüler müzik yapmaya benziyor.

Dinin temel kaynakları olarak kabul edilen ve kutsal metinlere dayalı formuna büyük gelenek diyoruz. Buna kitabi din de diyebiliriz. Bunun karşılığında ise küçük gelenek var (Yel, 2005). Küçük gelenek, dinin yerel ve kültürel öğelerle karışmış formunu temsil ediyor. Ancak, din sadece kitabi formla sınırlı kalmayan dinamik bir olgu olduğundan bu iki form varlığını bir arada (senkretik olarak) sürdürüyor. Küçük gelenek büyük gelenek karşısında bazen “hurafe” konumuna düşse de, varlığını devam ettiriyor. Modernleşme sürecinde bazı geleneksel uygulamalar hayatın birçok alanında geri plana itilebiliyor; bazıları ise, kimi zaman aynen, kimi zaman da form değiştirerek toplumsal fonksiyonlarını icra ediyorlar (Atay, 2004: 105). Zaman zaman kentlerde modern yaşamın doğurduğu alternatif bir dini hayat tarzı olarak karşımıza çıkıyor. Genelde “alt kültür”e ait bir fenomen olarak nitelenen türbe ziyaretleri, şehir hayatında “paralel din” şeklinde kendini gösteriyor (Günay, 2003: 6-7).

Nitekim, türbelere yönelik inanç ve ritüeller kurumsal dinin, yani Diyanet İşleri Başkanlığı’nın türbelere astırdığı “türbe ziyaretinde uyulması gereken esaslar” başlıklı uyarılarına ve din adamlarının caydırıcı söylemlerine rağmen varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla, bu mekânlarda kitabi din ile halk dini, yani

ZİYARETÇİLERİN DİKKATİNE
İSLAM DİNİNE GÖRE; TÜRBE VE YATIRLARA
Adak Adanmaz,
Kurban Kesilmez,
Mum Yakılmaz,
Bez - Çaput Bağlanmaz,
Taş - Para Yapıştırılmaz,
Eğilerek ve Emekliyerek Girilmez,
Para Atılmaz,
Yenilecek Şeyler Bırakılmaz,
El - Yüz Sürülmez,
Türbe ve Yatırlardan Medet - Şifa Umulmaz,
Türbe ve Yatırların Etrafında Dönülmez,
Türbelerin İçinde Yatılmaz,
Bu ve benzeri bid'at ve hurafeler
Dinimizce kesinlikle yasaklanmıştır.
EYÜP MÜFTÜLÜĞÜ

Para Atılmaz,
Yenilecek Şeyler Bırakılmaz,
El - Yüz Sürülmez,
Türbe ve Yatırlardan Medet - Şifa Umulmaz,
Türbe ve Yatırların Etrafında Dönülmez,
Türbelerin İçinde Yatılmaz.

Eyüp Sultan Türbesi

Eyüp Müftülüğü'nün hazırladığı çelikten yapılmış uyarı levhasında yer alan "el-yüz sürülmez, türbe ve yatırlardan medet-şifa umulmaz" ifadeleri ziyaretçiler tarafından kazınarak protesto edilmiş.